

Szemponatok a szakirodalmi tájékoztatás továbbfejlesztéséhez a magyar irodalomtudomány területén

SZ. NAGY Lajos

A szakirodalmi tájékoztatás továbbfejlesztéséhez, tervszerű összehangolásához mindenekelőtt arra van szükség, hogy a lehetőségek szerint a legpontosabban ismerjük egyrészt a tájékoztatás jelenlegi állapotát, másrészt a felhasználók szükségleteit, ill. igényeit. E cikk ehhez szeretne adalékokat szolgáltatni azzal, hogy egy hivatkozásvizsgálat segítségével a magyar irodalomtudomány publikáló kutatóinak a szükségleteit próbálja kitapogatni, kiegészítve ezt egy-egy esetben a néhány kutatóval ill. könyvtárossal folytatott beszélgetés nyomán (1) föltárult használói igényekkel; majd föltérképezi a főként hagyományos tájékoztató apparátus jelenlegi állapotát, a különböző dokumentumtipusok föltártságát, és a fönti tényezők összemérésével kísérli meg a következtetést a legfontosabb (és jelentősebb új anyagi és energia-ráfordítás nélkül is megvalósítható) fejlesztési-tervszerűsítési teendőkre.

SZÜKSÉGLETEK A HIVATKOZÁSOK TÜKRÉBEN

Magyar irodalomtudományról lévén szó, a két alapvető szakfolyóirat, az Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) és az Irodalomtörténet (It) 2-2 évfolyamának hivatkozásait (irodalomjegyzékeit) néztem át (1973-74., ill. 1974-75. évf.). (2) Nem minden cikkhez kapcsolódott irodalomjegyzék vagy lábjegyzet, s néhány esetben a szövegben sem lehetett megbízható utalásokat találni a felhasznált forrásokra. 177 cikk adatait tudtam végül földolgozni - ez összesen 5613 hivatkozást jelent.

Az adatok bemutatása és vizsgálata előtt emlékeztetbe idézném azt a tényt, hogy a két szakfolyóirat bizonyos értelemben más profilu, ill. más témakörökre koncentrálnak elsősorban, ami pl. abból is kitűnik, hogy az ItK cikkeinek majdnem fele (46 cikk - 41,4 %) az 1800 előtti irodalom kérdéseivel foglalkozik, XX. századi témát viszont mindössze 14 cikk tárgyal (12,6 %); az It-ben ellenben a cikkek 59,09 %-a a XX. sz. irodalmával foglalkozik s csak 6 cikk (9,09 %) megy vissza 1800 előtti időkhöz. Ezt a tényt az elemzés során végig szem előtt kell tartanunk.

1. táblázat: A hivatkozások és a cikkek számának megoszlása dokumentumtipusonként, ill. a dokumentumok kiadásának ideje szerint. (ld. a következő oldalon.)

A hivatkozások összegező (vizszintes) sorát áttekintve két lényeges tényt állapíthatunk meg. Elsőül azt, hogy a könyv- és periodikumhasználat arányánál (64,9 - 28,9 %) a könyvhasználat kétharmados többsége arra utal, amit egyéb - többek közt az INFROSS (3) - vizsgálatok a társadalomtudományok egészére vonatkozólag

tapasztaltak: hogy ti. a periodikumok szerepe nem olyan döntő mértékű, mint a műszaki és természettudományok területén. A másik figyelemreméltó tény a periodikumokon belül az 1945 előttiék magas aránya (61,9 %), amit láthatóan az It tanulmányírói által meghivatkozott nagy mennyiségű felszabadulás előtti periodikum (69,9 %) emel meg ennyire. Itt érdemes mindjárt megemlíteni, hogy az It-ben említett periodikumoknak mintegy 80-90 %-a XX. századi, s ezeknek nagy része a két világháború közti időszakból való. Vagyis érthetően a még kevésbé feldolgozott-feltárt-kiadott közelmúlt kutatói számára fontosak elsősorban a még összegyűjtetlen, kiadatlan anyagok a főként szöveg- és kritika-közlő irodalmi- és napilapokból. Az 1800 előtti időszakot tanulmányozóknak egyébként sincs módjuk ilyen periodikumokat hasonló céllal használni: amint a későbbiekben látni fogjuk, ők az 1945 előttiékből főként az irodalomtudományi folyóiratokkal tudnak dolgozni. (A nem-kurrens anyag jelentős szerepét a társadalomtudományokban egyébként a már említett INFROSS-vizsgálat is alátámasztja: a megkérdezett kutatók 90 %-a használ e területen 1945 előtti dokumentumokat).

A könyvhivatkozások esetében fordított a helyzet: az It cikkírói által hivatkozott könyvanyagnak több mint felét (53,3 %) az 1945 után megjelent könyvek teszik ki - míg az ItK-ban ezek aránya csak 33,2 %. Ez is természetes tény, ha meggondoljuk, hogy az It-ben bőven tárgyalt XX. századi irodalommal elsősorban 1945 után megjelent könyvek foglalkozhatnak; ugyanakkor a régebbi korszakok irodalmának számottevő olyan alakja, problémaköre van, amellyel a felszabadulás óta nem vagy alig foglalkozott irodalomtörténetírásunk. Az az ItK innen hiányzó százalékait mégsem az 1945 előtt megjelent irodalomtudományi könyveknél találjuk meg, hanem a határtudományi műveknél, amelyek közül a többnyire régi anyaggal dolgozó kutatók kétszer annyit használnak, mint modern irodalom kutatói (ItK: 20,1 - It: 8,9 %).

Végezetül érdemes megjegyezni a külföldi periodikumokra történő hivatkozások feltűnően kis számát. E folyóiratok - főként a XX. századi témák esetében - tetemes részben a szomszédos országok magyar nyelvű periodikus kiadványai. Itt tisztázásra szorulna még az a kérdés, hogy ez a kis szám abból ered-e, hogy a határainkon túl ennyire kis mértékben foglalkoznak az irodalmunkat érintő kérdésekkel, ill. az ezekben tárgyalt kérdések ilyen kevésbé kapcsolhatók a magyar irodalomhoz, vagy esetleg kevés a külföldi folyóiratokról kapott információ, netán nyelvileg nem eléggé hozzáférhetőek? Némileg persze a kapott adatainkat is meg kell kérdőjelezni, mivel épp az irodalomelméleti cikkek szerzői nem közöltek irodalomjegyzéket (lábjegyzeteket) a legtöbb esetben - s feltehetően ők nyulnak legtöbbször külföldi periodikumokhoz is.

A cikkmegoszlás (b) adatai közül csak a könyvek és periodikumok előfordulási arányát érdemes mint jellemzőt ismételtelen rögzíteni; főleg azért, hogy a periodikumok jelentőségét a főntebb látott viszonylag kisebb hivatkozás-mennyiség ellenére is aláhúzhassuk: ha ti. 177 cik közül 154-ben periodikumra is hivatkoznak, akkor melleslegesen semmiképp sem tarthatjuk szerepüket.

Részben a már elmondottak árnyaltabb alátámasztására, másrészt újabb következtetések levonása céljából érdemes a hivatkozásokat a cikkek témája szerinti kronológiai bontásban is megnézni. Itt azonban csak az ItK anyagát használhatjuk fel, mivel az It-ben mindössze 6 cikk foglalkozik XIX. századinál régebbi témával, s ennek hivatkozásanyagát bármilyen általánosításhoz kevés.

2. táblázat: Az ItK hivatkozásainak megoszlása a "régi", ill. "ujabb" irodalomtudományi témák vonatkozásában.

Összes hivatkozás: 3679

	könyvre: 2617		periodikumra: 837		kéziratra: 206	
	ebből hazai: 2142		ebből hazai: 794			
	1800 e. XIX-XX. sz. téma		1800 e. XIX-XX. sz. téma		1800 e. XIX-XX. sz. téma	
1945 előtt megj.	325 -25,8%	418 -30,7%	137 -41,7%	319 -62,6%		
1945-69 megj.	321 -25,6%	550 -40,4%	100 -30,4%	115 -22,5%		
1970-től			83 -25,3%	40 -77,8%		
határtud.	333 26,4%	195 -14,3%	-	- *		
külf.	278 -22,1%	197 -14,4%	8 - 2,4%	35 - 6,8%		
összesen:	1257 -48,5%	1360 -51,9%	328 -39,1%	509 -60,9%	114 -55,3%	92 -44,6%

származási
idő
nélkül:

* A periodikumok esetében a határtudományiakat azért nem különítettem el, mert ugyan magának a periodikumnak a hovatartozása eldönthető, a hivatkozott cikk azonban nem feltétlenül annak a tudománynak a körébe tartozik.

A kiemelendő új sajátosságok a következők:

a) A XIX. század előtti témákkal foglalkozó tanulmányok esetében a hivatkozott könyvek megjelenési idő szerinti, valamint tematikai és területi megoszlása - összevetve a későbbi korszakokat tárgyaló cikkek hivatkozásaival - feltűnően azonos arányokat mutat. Ez főként azt látszik bizonyítani, hogy a "régi" irodalom tanulmányozásához észrevehetően nagyobb szükség van a határtudományi munkákra (26,4, ill. 14,3 %), valamint - valószínűleg a középkori és újkor eleji irodalom erősen nemzetközi jellege miatt is - a külföldi könyvanyagra (22,1, ill. 14,4 %).

b) Az ItK cikkeinek 58,4 %-a foglalkozik XIX-XX. századi témával, s a cikk-mennyiségben található az 1945 előtt megjelent folyóiratokra történő hivatkozások 62,6 %-a, ami ismételten aláhuzza a nem-kurrens periodikumok nagy szerepét az újabb irodalom kutatásában. Az 1800 előtti korszakokat tárgyaló cikkekben viszont a periodikumhivatkozások 55,7 %-a felszabadulás utáni időszaki kiadványra esik. A különbség árnyaltabb indoklásához hozzásegít, ha az egyes folyóiratok előfordulási gyakoriságát is megnézzük a két folyóirat hivatkozásaiban.

1. táblázat (a szöveget ld. az előző oldalon)

a) Hivatkozások

	könyv						periodikum						kézirat	egyéb*						
	hazai irodalomtudományi			határtud.			külf.**			hazai					külf.					
	45 e.		45 u.	szám		%	45 e.		70 u.	szám		%			45 e.		70 u.	szám		%
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%			szám	%	szám	%	szám	%
Itk	743	28,3	871	33,2	528	20,1	475	18,1	456	54,4	215	25,6	123	14,6	43	5,1	206	5,5	19	0,5
It	256	24,8	550	53,3	92	8,9	133	12,9	552	69,9	137	17,3	73	9,2	27	3,4	106	5,4	8	0,4
Együtt	999	27,3	1421	38,9	620	16,9	608	16,6	1008	61,9	352	21,6	196	12,0	70	4,3	312	5,5	27	0,4

Könyvre hivatkozás összesen: Itk: 2617 - a hivatkozások 71,1 %-a

It.: 1031 - a hivatkozások 53,3 %-a

Periodikumra hivatkozás összesen: Itk: 837 - a hivatkozások 22,7 %-a

It.: 789 - a hivatkozások 40,7 %-a

b) Cikkek

Ebből			
Összes	könyvre hivatkozik	periodikumra hivatkozik	kéziratra hivatkozik
111	106 - 95,4 %	99 - 89,1 %	31 - 27,9 %
66	65 - 98,4 %	55 - 83,3 %	16 - 24,2 %
177	171 - 96,5 %	154 - 87,0 %	47 - 26,5 %
			egyébre hivatkozik
			16 - 14,4 %
			4 - 6,06 %
			20 - 11,2 %

3. táblázat: Az ItK és az It cikkeiben leggyakrabban előforduló periodikumok.

ItK			It						
1945 előtt megjelent	1945-69 periodikumok	1970-től közül	1945 előtt megjelent	1945-69 periodikumok	1970-től közül				
Itk	17 c.	Itk	29 c.	17 c.	Nyugat	15 c.	Itk	8 c.	6 c.
Bp. Szemle	10	It	9	2	P. Napló	6	It	7	7
E. Phil. K.	10	Fil. K.	7	2	M. Hirl.	5	Kortárs	6	3
Századok	10	MTA I. o	6	1	P. Hirl.	5	M. Nyr.	4	1
Nyugat	9	Helikon	5	6	M. orsz.	4	Kritika	4	3
		(V. ir. F.)			Népszava	5			
It	6	M. Nyr.	4	1	Husz. Sz.	3	Jelenkor	3	4
M. Könyvszl.	6	PIM évkv.	4	-	Bp. Szle	3	Új Írás	1	5
Tud. Gyűjt.	6	Kortárs	3	4	It	3	Tiszatáj	1	3
P. Napló	5	Kritika	3		ItK	3	Élet, Ir.	2	3
Figyelő	5	Század.	3	2	Bp. Hirl.	3	MTA I. o.	1	3
P. Hirlap	4				Új Idők	2	Századok	1	1
Husz. Sz.	1								
Új Idők	1								

Az ItK és az It egy oszlop kivételével mindenütt biztos vezető helye egyértelmű, s legfőbb az 1945 előtti számaik gyakori használatára érdemes külön is fölfigyelni, hogy meggyőződjünk róla: az avulás nemcsak az eredeti irodalmi szövegeknél lassu, hanem a tudományos cikkek esetében is más tempóju, mint a műszaki tudományokban.

Az It-ben hivatkozott 1945 előtti periodikumok 2-6. helyén napilapokat találunk; közülük a Pesti Napló az ItK-ban is előkelő helyen szerepel, de a másik négyet is megtaláljuk több-kevesebb cikkben.

A felszabadulás utáni periodikumok közül "eltűntek" a napilapok - pontosabban szólva a Szabad Nép 1, a Népszabadság 2-2 alkalommal szerepel összesen. Ez vajon azt jelenti, hogy az irodalomtudomány számára mai napilapjaink nem tudnak lényegeset mondani: azaz szövegközléseik és kritikáik elvesztették volna irodalomtörténeti jelentőségüket - vagy csupán arról van szó, hogy e bennük található friss anyaggal még kevés kutató foglalkozik?

Kiugróan magas a határtudományi periodikumok közül a Századok előfordulása, és számottevő a Magyar Nyelvőr szerepe. Ezzel összefüggésben érdemes pillantást vetni a határtudományi könyvanyag tudományágak szerinti megoszlására is.

4. táblázat: A határtudományi könyvanyag tudományágak szerinti megoszlása.

	Hivatkozásokat tartalmazó cikkek száma			Hivatkozások száma a cikkekben		
	ItK	It	Összes	ItK	It	Összes
Történettudomány	37	11	48	249	31	280
Vallástört., teol.	10	-	10	88	-	88
Filozófia, pszich.	4	3	7	10	10	20
Esztétika	4	2	6	50	26	76
Zenetudomány	5	1	6	19	5	24
Nyelvtudomány	3	1	4	10	2	12
Művelődéstört.	4	-	4	7	-	7
Színháztört.	3	1	4	3	1	4
Képzőművészet	1	-	1	53	-	53

1-1 cikkben előfordul még hivatkozás néprajzi, jogtudományi, földrajzi, ill. természettudományi műre is. Nem tudományágként, de sajátos műfajként elkülönítetem az emlékirat-jellegű munkákat is, amelyeknek használata - a cikkszám viszonylatában - az It-ben látszik jelentősebbnek: 6 cikk 17 hivatkozása áll szemben az ItK 7 cikkének 23 hivatkozásával.

A táblázat adatai önmagukért beszélnek. A történettudomány ilyen mértékű kiugrását feltehetően az magyarázza, hogy irodalomtudományunk - legalábbis a folyóirat-publikációk szintjén - elsősorban irodalomtörténetet művel, ill. az, hogy a nem nagy számu irodalomelméleti-stilisztikai cikk írói fukarabbak a hivatkozásokkal. Valószínűleg ugyanezen okból kérdőjelezhetjük meg a nyelvtudomány és az esztétika táblázatbeli helyét is. Annál is inkább, mert a folyóiratok közt már láttuk a Magyar Nyelvőr nem elhanyagolható szerepét, s most még hozzáteszem: nem sokkal kevesebbszer szerepel a Magyar Nyelv és a Nyelvtudományi Értesítő sem. Más határtudományok folyóiratai közül a Magyar Könyvszemle, a Valóság és az Ethnographia érdemel említést.

Nemcsak érdekes: fontos is lenne a kutatók által használt könyveknek a tipológiai áttekintése is. Ezt azonban megnyugtatóan csak a könyv-, ill. könyvtárhasználati felmérés alapján lehetne elkészíteni, mivel a kézi- és segédkönyvekre, bibliográfiai segédletekre történő hivatkozás meglehetősen esetleges: még adatátvétel (vagy ellenőrzés) esetén sem föltétlenül tüntetik föl a jegyzetekben az adott művet. Ha mind-ezek után mégis megemlítem, hogy 28 cikkben történik hivatkozás lexikonra, adattárra vagy szótárra, 15-ben pedig bibliográfia, reptórium vagy könyvtári katalógus használatára, azért teszem, mert úgy vélem, jelentőségüket e megközelítően sem reális adatok is érzékeltetik.

Végezetül a levéltári-kézirattári anyag fontosságának alátámasztására visszautalok az 1. táblázat adataira, amely szerint az ItK 31 (27,9%), az It 17 (25,9%) cikkirója használta föl ezeket.

A könyvtári tájékoztatásban primér és szekundér jellegű műveket kell megkülönböztetnünk, minthogy az irodalomtudomány tárgya maga az irodalom: vagyis két-féle anyagot kell hozzáférhetővé tenni a kutatók számára (4.). Maga a szépirodalmi anyag - részben a könyvnyomtatás elterjedése, részben a kritikai (félkritikai) szövegkiadások megjelenése óta könnyebben hozzáférhetőnek látszik - legalábbis a jelentősebb alkotók esetében. Mióta a korai irodalmi szövegeinket feltáró s egybegyűjtő sorozatok (RMKT, RMDE, RMPE) megindultak, a régi irodalom hozzáférhetősége, ill. a benne való tájékozódás feltételei jelentősen javultak (és javulnak). A XIX-XX. sz. irodalmának feltártsága - részben természetszerűen - hiányosabb. A XIX. század kisebb jelentőségű (de nem jelentéktelen), valamint a XX. század több jelentős alkotójának szövegei távolról sincsenek egybegyűjtve, s ezek egy része várhatóan a későbbiekben sem kerül kiadásra épp kisebb jelentőségük miatt. Ezek azok az esetek, amikor a kutatók munkáját az anyagok bibliográfiai feltárásával kell megkönnyítenünk. Különösen - főleg a XX. századra vonatkozóan - a csak periodikumban megjelent s még rejtőző szövegek felkutatása látszik fontosnak (Gelléri Andor Endre, Pap Károly, stb.)

A reflexív jellegű, irodalomtudományi művek retrospektív és kurrens feltárása egyaránt fontos: láthattuk a hivatkozásokból is avulásuk lassu ütemét. E munkák jelentős hányada jelent és jelenik meg periodikus kiadványokban, s nagyobb részük sohasem kerül kötetbe, ami felkutatásukat - repertóriumok híján - megnehezíti. A kötetbe kerülő tanulmányokat többnyire vegyes (nem egy-egy korszakról vagy egy-egy alkotóról szóló) tanulmánykötetek tartalmazzák, amelyek a kutató számára igazán élők csak analitikus feltárás esetén lehetnek.

Amikor a következőkben a tájékoztató apparátus jelenlegi állapotát tekintem át, ismertnek veszem és nem ismétlem meg a Fogarassy jegyzetében található helyzetképet: csupán kiegészítem azt az azóta megjelent, ill. tervezett tájékoztató munkákkal (5).

A) BIBLIOGRÁFIÁK

A nagy retrospektív szakbibliográfiai vállalkozás (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája) 1849-ig jutott el a feltárásban. Az 1850-től kezdődő időszak tanulmányozásához ennek elkészültéig hasznos átmeneti segítséget ad a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) Bibliográfiai füzetének C és D sorozata (Lukáts J.: A magyar irodalom története; Botka F.: A magyar irodalom első kiadásai), valamint az 1876-1960 közt kurrensen megjelent irodalomtörténeti repertóriumok, ill. bibliográfiák (Szinyeyi, Hellebrandt, Goriup, Kozocsa), amelyek azonban az efféle visszakeresésre semmiképp sem ideálisak. Ha azonban az említett nagy vállalkozás elkészül, akkor is föltáratlanul maradnak a recenziók, valamint a XIX. és főként a XX. század napi- és hetilapjai egy részének anyaga, mivel ezeket válogatva dolgozza föl a bibliográfia.

Témabibliográfiák tekintetében nagyon szerényen áll az irodalomtudomány: a Fogarassy által említetten (6) kívül A népi írók bibliográfiáját és A romantika magyar irodalmának bibliográfiáját sorolhatjuk ide. Egy igényfelmérés adhatna pontos választ arra, hogy itt mire lenne szükségük a kutatóknak, használóknak.

A személyi bibliográfiák mennyisége az utóbbi évek néhány sorozata jóvoltából megnőtt, ám ezek szinte kivétel nélkül erősen szelektált anyagot tartalmaznak, ill. pályájuk derekán lévő írók anyagát gyűjtik egybe (ld. a FSZEK és a Miskolci Megyei Könyvtár sorozatának egyes darabjait). Ez utóbbiak némi könnyítést adnak majd a jövő bibliográfusainak, ez azonban kissé kevés indoknak ahhoz, hogy az író 40. életéve táján megindítsuk az efféle gyűjtést, sőt talán luxusnak is tűnik akkor, amikor a multból jelentős adósságaink vannak. A Fogarassy által felsorolt jól használható ajánló személyi bibliográfiákhoz (7) keveset tudunk hozzátenni: talán a FSZEK Petőfi-bibliográfiáját, fenntartásokkal, s ugyancsak az ő szerkesztésükben a Vas István bibliográfiát. Tudományos teljességre törekvő személyi bibliográfia csak egy készült, a Kozocsáé (Móricz Zsigmond irodalmi munkássága) óta: Vitályos László - Orosz László: Ady-bibliográfia c. munkája.

A kurrens tájékoztatásban a leggyorsabb az ItK "Magyar irodalomtörténetírás" címen 1962-től kezdve évenként megjelenő bibliográfiája, amely általában másféléves késéssel közli az anyagot. Két hiányosságát, hogy ti. a napilapok anyagára nem terjed ki a gyűjtése, és nem tárja fel a recenziókat, valamint nem analizálja a tanulmányköteteket, a FSZEK 1963-tól megjelenő "Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai" c. kiadványa nagyrészt kiküszöböli. A könnyebb visszakeresés érdekében persze jó volna mindezt az anyagot egy helyen megtalálhatni. - A teljes kurrens irodalmi és irodalomtudományi anyagot közlő Kozocsa-bibliográfia továbbra is jelentős késésben van. Remélhetőleg az a tény, hogy az OSZK ez évben - 1975-ös tárgyévvvel - megindítja a kurrens gyűjtőmunkát, a jövőre nézve megoldja a kurrens anyag időben történő közzétételét.

B) REPERTÓRIUMOK

Az irodalmi-kulturális folyóiratok, hetilapok egyformán tartalmazznak primér és szekundér jellegű írásokat, ugyanakkor tematikájuk szélesebb is, mint az irodalomtudomány és az irodalom köre: feltárásunk tehát különböző határtudományok számára is fontos lehet. Ilyen típusu folyóiratok közül - adataink szerint - 17-nek a repertóriumuk van készen, s ezek kivétel nélkül XX. századiak, sőt többségük a két világháború közt jelent meg. A PIM Bibliográfiai Füzetek B sorozata e területen tervszerű, jó folytatást is ígér, emelet 1976-ra jelzi a Szolnok Megyei Könyvtár a Jász-kunság 20 évfolyamának, a győri a Csarnok (Vas Gereben kéziratos lapja), a debreceni KLTE a Debreceni Képes Kalendárium repertóriumának elkészültét (8).

Az irodalom-, ill. társadalomtudományi folyóiratok feltárása lassabb és hiányosabb, sőt nem egy esetben (például a kifejezetten irodalomtudományi folyóiratoknál) a repertóriumot mutató helyettesíti. (Az ItK írói és írásai 1891-1948; Az It írói és írásai 1912-51; Az Egyet. Philologiai Közöny I-XX. kötetének név és tárgymutatója) Repertórium készült a Társadalmi Szemlétről (1931-33), az Akadémiai Értesítőről és a Magyar Tudományról (1840-1961), s készülében van a Huszadik Századról (KLTE), valamint a Gondolatról és a Szocializmusról (MSzMP KB Párttört. Int.) (9).

Kurrens irodalmi lapjaink közül háromnak egy-egy időszakáról készült eddig repertórium (Nagyvilág, Uj Irás, Jelenkor): bizunk abban, hogy ezeknek a további feltárása is folyamatban van.

C) KÉZIRAT-FELTÁRÁS

Itt az első lépés a megbízható, lehetőség szerint gyors visszakeresést biztosító katalógusok készítése. Ebben az Akadémiai Könyvtár tett ezideig legtöbbet az MTA Kézirattárának Katalógusai c. sorozatban megjelent kiadványaival. (Vörösmarty, Csokonai-levelezés, Ady Endre gyűjtemény, Szabó Lőrinc kéziratos hagyatéka, Gábor Andor-hagyaték). Egyetlen olyan kiadvány van, amely egy személyre vonatkozóan tulajdonképpen lelőhelyjegyzékét adja a kéziratoknak: Kiss Dezső: Petőfi Sándortól származó, rá vonatkozó vagy vele kapcsolatos iratok és kéziratok a magyar levéltárakban c. kiadványa (Országos Levéltár).

D) HUNGARICA-BIBLIOGRÁFIÁK

Az irodalomtudományi kutatás számára csak másodsorban, de egyébként rendkívül fontosak a magyar irodalmi szövegek fordításait, külföldi megjelenéseit regisztráló bibliográfiák, amelyek - úgy tűnik - megfelelően követik is a megjelenéseket.

Már a tudományos kutatás számára is lényeges a külföldön élő magyar alkotók szépirodalmi munkáinak a számontartása. Itt a retrospektív feltárásban (döntően a két világháború közti időszakot illetően) van még törleszteni való a meglévő "A bécsi magyar emigrációs könyvkiadás 1919-33", "A felvidéki magyar irodalom könyvszerete 1918-38" és "A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó bibliográfiája 1919-38" mellett. Az 1945-70 közötti időszak - a nyugati emigrációt kivéve - lényegében feltártnak tekinthető, és jó uton van a kurrens anyag figyelemmel kísérése is, miután 1971-től fokozatosan megindultak a szomszédos országokban, valamint az Amerikában élő magyar szerzők műveit számba vevő sorozatok (A ...-ban élő magyar szerzők ... évben magyar nyelven megjelent művei). Nincsenek azonban kellőképpen feltárva a külföldön megjelent és megjelenő magyar nyelvű szépirodalmi, kulturális, stb. folyóiratok (kivételek a Korunk 1926-40 közti időszaka és az Uj Symposion 50 számának bibliográfiája, amely Ujvidéken jelent meg.)

A SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÁS TOVÁBBI FELADATAI

Amint az eddigiekből is kitűnt, kutatói szükségleteket szem előtt tartva vizsgálódunk, tehát a felhasználók köre az akadémikustól legföljebb a szakdolgozatát készítő egyetemistáig terjed. (Ami azért nem jelenti azt, hogy adott esetben ne használhatná e segédleteket egy érdeklődő irodalomtanár is.) A következőkben fölvázolandó javaslatok azonban e felhasználói körre vonatkozóan sem készülnek a teljesség igényével; ahhoz ugyanis még több igényfelmérő interjúra, kérdőíves vizsgálatra és dokumentumhasználati felmérésre volna szükség. Ezek kiegészíthetnék, árnyalhatnák, pontosabbá tehetnék a képet (amire nagy szükség lenne), de feltehetőleg nem másítanák meg alapvetően.

A) BIBLIOGRÁFIÁK TERÜLETÉN

Nagy szükség lenne a megkérdezett kutatók véleménye szerint is tudományos igényű személyi bibliográfiákra első lépésben ott, ahol jól használható kritikai kiadások nem állnak rendelkezésre, s a közeljövőben - vagy egyáltalán - nem is várható ezek megjelenése (pl. Babits, Kosztolányi).

A témabibliográfiákat illetően - egyelőre kevés ide vonatkozó adat birtokában - az látszik valószínűnek, hogy ezek az adott témához tartozó határtudományi munkákat is fölvéve, valamint egy-egy irodalmi áramlatot, csoportosulást áttekintve takaríthatnák meg a legtöbb időt a kutatóknak. (Az utóbbi esetben olyan csoportosulásokra gondolunk, amelyek nem egyetlen folyóirat köré tömörültek, tehát egy repertórium nem adhat még viszonylagos képet sem róluk.)

Az un. rejtett anyagok bibliográfiai feltárása területén pl. az irodalmi antológiák feltárása látszik lényegesnek. Ezt a PIM 1977-ben megindítandó új bibliográfiai sorozata el fogja végezni (10). Itt említem meg azt, hogy a FSZEK említett analitikus kartotékjainak időnkénti kumulációját is meg kellene oldani.

B) A PERIODIKUM-FELTÁRÁS TERÜLETÉN

A hivatkozásvizsgálat eredménye és a kutatók, könyvtárosok egybehangzó véleménye szerint legegésőbb szükség a XX. századi irodalmi-kulturális folyóiratok repertóriumaira volna. Ez a feltárás - amint láttuk - jelenleg is jól halad. Arra lenne szükség most már, hogy a PIM sorozattervében nem szereplőket - megfontolt rangsorolás után - a lehető leggyorsabban felvállalják egyéb szakkönyvtárak (pl. Új Idők, Budapesti Szemle, stb.).

Főként a tanulmány-, kritika- és recenzió-anyag gyorsabb visszakereshetősége érdekében elkészítésre vár a Kortárs, Kritika, Valóság, Élet és Irodalom, Tiszatáj (ld. a 3. táblázatot), valamint a többi vidéki irodalmi folyóirat repertóriumai, s ezeknek az időszakonkénti folytatása.

Mivel az ItK 1949-től, az It 1952-től kezdve csak éves tartalomjegyzékkel rendelkezik, nagyon időszerű lenne első lépésként legalább mutatót készíteni hozzájuk, majd pedig megcsinálni repertóriumukat indulásuktól napjainkig. (Ld. a meghivatkozásuk kiugróan magas számát a 3. táblázatban.)

Ugyancsak a hivatkozások gyakorisága irányítja a figyelmet némely - főként a két világháború közti - napilap irodalmi-kulturális anyagára (Pesti Napló, Magyarország, Népszava, Pesti Hírlap, Bp. Hírlap). A megkérdezett kutatók is fontosnak tartanak ennek könnyebb hozzáférhetőségét, s nem csupán azért, hogy a szemrontó mikrofilmes kereséstől megszabaduljanak. Az e korszakkal foglalkozó kutatók viszonylag nagy száma is indokoltá teszi, hogy gondolkozzunk e hírlapi anyag repertórikus feltárásának lehetőségén. A magyar irodalomtörténet bibliográfiája csak egy részét - s azt is szelektálva - tárja föl, s különösen a színházi kritikák, valamint a fontos adalékokat is tartalmazó irodalmi-kulturális hianyanyag marad ki általában a bibliográfiákból. (Kutatók tájékoztattak arról, hogy ez utóbbiak számos esetben nélkülözhetetlenül fontos adatokat szolgáltatnak az írói pályaképhez.) Természetesen a válogatás szempontjainak és az elkészítés módszereinek kidolgozása csak bibliográfusok és érdekelt kutatók konzultálásával valósítható meg. Nem szorul bizonyításra, hogy mekkora időmegtakarítást jelenthetne az ilyen típusu repertórium a kutatóknak. S az irodalomtudományban lényeges "lapozgató-kereső" munkától sem szükségképpen mentenék föl ezek őket, csupán alternatívá tennék azt. Ami különösen abban a gyakori szituá-

cióban fontos, amikor anyag- és adatkeresés céljából 4-5 azonos évfolyamu lap átforgatására is szükség van, s amikor a második-harmadik laptípus a kor levegőjéről és problémáiról nemigen tud már újat elmondani - amint ezt egyik kutató is megfogalmazta.

Az 1. táblázatban láthattuk, hogy az 1945 előtti hazai periodikumokra esett a periodikum-hivatkozások 61,9 %-a. E jelentős arány alapján is megalapozottnak tartjuk azt a kutatók és könyvtárosok által egyaránt kifejezett igényt, hogy az irodalmi-irodalomtudományi szakfolyóiratokról készüljön lelőhely-jegyzék. Ez egyben a folyóiratállomány felmérését és rendezését is maga után vonhatná szakkönyvtárainkban.

Egy kiterjedt igényfelmérésnek választ kellene adnia arra is, hogy mennyiben igényelnék a kutatók a hazai, ill. a külföldi irodalomtudományi és főként az egyre több tanulmányt, esszét, kritikát közlő szépirodalmi folyóiratok current contents-eit. Mert ugyan első látásra az 1970 utáni periodikumokra történő hivatkozások aránya (12,08%) kicsinek tűnhet, de ha meggondoljuk, hogy ez 3-4 év folyóiratanyaga, mindjárt világosan látjuk a friss anyag fontosságát az irodalomtudományban is. E current contents-eket azután bizonyára haszonnal forgathatnák a határtudományok kutatói is, amint az ő tudományáguk folyóiratairól készült tartalomjegyzék-másolatok segíthetnék az irodalomtudósok munkáját, tájékozódását.

C) A KÉZIRAT-FELTÁRÁS TERÜLETÉN

Az MTA Kézirattárának Katalógusai c. kiadványsorozathoz hasonló feltárást tervez a PIM (11). Az irodalmi hagyatékot ugyancsak gyűjtő OSzK-ban is célszerű volna megindítani ezt a munkát, valamint a három intézmény olyan jellegű munkakapcsolatot is kialakíthatna, amelynek eredményeként megszületnének az egy-egy alkotóval kapcsolatos összes kéziratot tartalmazó - tehát lelőhelyjegyzékszerű - kiadványok is, amilyen a Kiss Dezsőé (ld. fentebb): adott esetben tehát kiterjeszkednének az országban egyebütt föllelhető kéziratanyagra is. - Itt említem meg, hogy az ország 27 irodalmi emlékhelye, valamint a levéltárak vonatkozó anyagának feltárásához szükséges elvek, módszerek kidolgozásában a PIM Kézirattárára várna a fő szerep.

D) EGYÉB TERÜLETEKEN

A nem-publikus anyagok (szakdolgozatok, doktori értekezések) a hivatkozásvizsgálat tanúsága szerint ugyan nem különösen jelentős szerepet játszanak a kutatásban: a 27 egyéb hivatkozásnak mintegy a fele hivatkozik szakdolgozatra (1. táblázat). Ismert tény azonban, hogy az efféle "rejtett" források használatát nem minden esetben szokták megjelölni a tanulmányírók, tehát valójában a jelzetnél többször nyulnak hozzájuk. Másfelől pedig nem kétséges, hogy épp feltáratlanságuk, rejtettséjük miatt esetenként azok sem találják meg, akiknek szükségük volna rájuk. (Egy-egy időszak doktori értekezéseit, ill. szakdolgozatait csupán a KLTE, ill. a JATE közölte.) (12.)

Nem kaptunk képet a hivatkozásokból a modern irodalom kutatásában egyre nélkülözhetetlenebbé váló hang-, ill. képanyag-szükségletről. Így csak arra hívnám föl a figyelmet, hogy egy elkövetkező igényvizsgálatnak fontos feladata lenne a használati igények és használati szokások föltérképezése is ezen a területen. A képanyagnak a PIM-ben 1957-től megindult, majd az "Arcok és Vallomások" sorozatban folytatódó közlése hasznos kezdeményezés. Az e területen folyó felderítő munkához

bizonyára számottevő segítséget adnának a további javasolt repertórium-készítő munkálatok (pl. a Pesti Hírlap Képes Vasárnapja, stb.).

E) A HATÁRTUDOMÁNYOK TERÜLETÉN

Noha ezek feltárása egészében véve nem idetartozó kérdés, két fontos tény mégis megemlítek azok közül, amelyek az irodalomtudományi tájékoztatásra is (vagy elsősorban arra) tartoznak:

- mind a retrospektív, mind a kurrens irodalomtudományi szakbibliográfiákban - követve ezek egy részének eddig is alkalmazott gyakorlatát - rendszeresen közölni kellene a kutatásban használható határtudományi bibliográfiák, kézi- és segédkönyvek jegyzékét;

- a készülő kurrens bibliográfiáknak célszerű lenne megtartaniuk - s esetleg kiszélesíteniük - az ItK éves bibliográfiáinak azt a gyakorlatát, hogy az egyéb szak tudományi periodikumokban, tanulmánykötetekben megjelent irodalomtudományi írásokat is fölveszik jegyzékükbe. Az átnézendő periodikumokra vonatkozóan a hivatkozás-vizsgálat és a szükségesnek látott könyvtárhasználati (periodikumhasználati) felmérés adhat újabb támpontokat.

A KÖNYVTÁRAK LEHETŐSÉGEI, EGYÜTTMŰKÖDÉSE A SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÁSBAN

A megvalósult és tervezett feltárások egyérelműen mutatják, hogy a szakkönyvtárak jelentős része - sőt több esetben közművelődési könyvtárak is - sokoldalú és hasznos tájékoztató tevékenységet folytatnak. E tevékenység továbbfejlesztésének lehetőségét és szükségességét a szervezettebb együttműködésben, a munkák tervszerű megosztásában és összehangolásában látjuk. Munkamegosztás - részben spontánul, - eddig is létezett, s ez a gyakorlat jó alap a továbbiakhoz. Kézenfekvő, hogy - magyar irodalomtudományról lévén szó - a Szakirodalmi kalauzban már kooperációs körvezetőnek kijelölt OSzK legyen a tájékoztató tevékenység összefogója, koordinálója. Az eddigi tapasztalatok, adatok, valamint a még szükséges felmérések eredményei alapján az érdekelt szakkönyvtárak és kutatók bevonásával célszerű lenne egy hosszabb távu, a feladatokat rangsoroló és elosztó terv kidolgozása. Egy-egy terület (dokumentumtípus, korszak, stb.) centruma és összefogója természetesen lehetne más-más szakkönyvtár, figyelembe véve dokumentumbázisát, ill. eddigi tevékenységét. (Pl. a PIM a repertóriumok, kép- és hanganyagának feltárását irányíthatná, az Akadémiai Könyvtár a kéziratfeltárást, esetleg - néhány évvel ezelőtti kitűnő kezdeményezését megvalósítva - a szakfolyóiratok lelőhelyjegyzékének készítését, és így tovább.) Ez utóbbinak az elkészülte azt is megmutathatná, mely szakkönyvtárak vehetnének részt - bázisuk alapján - az egyes periodikumok repertóriumainak elkészítésében. Az már most is világos, hogy a felszabadulás utáni irodalmi folyóiratok repertóriumainak elkészítése nincs szakkönyvtárakhoz kötve, tehát közülük a nem vidéken kiadottak feldolgozását is - szükség esetén elvi-szakmai irányítást kapva egy-egy szakkönyvtártól - elvégezhetik a közművelődési (megyei) könyvtárak is. Helyes elosztás esetén ez nem-hogy nem zavarja, de egyenesen segíti ezeket a könyvtárakat közművelődési jellegű tájékoztató feladataik ellátásában is. Emellett - egyéb feladatok megoldása érdekében - tehermentesíti a szakkönyvtárakat. Az effajta tervszerű munkamegosztás, össze-

hangolás atekintetben is hasznos lenne, hogy az itt-ott felbukkanó fölösleges (nem a sokoldalú visszakerest biztosító) átfedéseket is megszüntetné, ill. megakadályozná a talán bibliográfia-termelési "kényszerből" születő, csak vélt igényeket kielégítő jegyzékek létrejöttét.

E kiragadott példák, vázlatos ötletek csupán része a máris kínálkozó megoldásoknak. Vagyis nem helyettesíteni, még csak befolyásolni sem akarják a tervező munkát. Mindössze megmutatni szeretnék ennek - s az együttműködésnek - a szükségességét és lehetőségét. Mert ez a feltétele annak, hogy az irodalomtudományi kutatók információval történő ellátása - egyelőre legalább a kevesebb anyagi ráfordítással megoldható hagyományos tájékoztatási eszközök segítségével - megközelíthesse a szükséges szintet.

JEGYZETEK

1. Igényfelmérő beszélgetéseket folytattam az OSzK-ban, az MTA Irodalomtudományi Intézetében, az Akadémiai Könyvtárban, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeumban és annak könyvtárában.
2. A hivatkozásvizsgálat idejéig (1976. febr.) az ItK-nak még csak a 3. száma érkezett be az 1975. évf.-ből az OSzK-ba, ezért szerepel itt az 1973-74. évf.
3. Könyvtári Figyelő 1972/5. sz. 483.p.
4. Fogarassy Miklós: Szakirodalmi forrásismeret. Irodalomtudomány. (OSzK - KMK) Bp. 1970. 34.p.
5. Az OSzK szakkatalógusa
A magyar könyvtárak bibliográfiai tervei 1976. OSzK - KMK. Bp. 1976.
6. Geréb László: Munkásélet és munkásmozgalom a magyar irodalomban. 1867-1872. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Bp. 1959.
7. Írások József Attiláról, Nagy Lajos, Illés Béla, Radnóti Miklós. Nyolc magyar mártír költő. - Fogarassy: i.m. 67.p.
8. A magyar könyvtárak bibliográfiai tervei. 1976.
9. uo.
- 10-11. Botka Ferenc tájékoztatása alapján.
12. Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések a KLTE-n. 1958-64. - Studia Litteraria... 1965.
A szegedi egyetem Magyar Irodalomtörténet intézetében 1960-65 között készült szakdolgozatok jegyzéke. Szeged, 1965. (Klny. az Acta historiae litterarium... számából).